MUSTAQILLIK YILLARIDA FARG'ONA VODIYSI TARIXIY-ME'MORIY OBIDALARINING QAYTA TIKLANISHI VA ULARNING TURIZM SALOHIYATIDAGI O'RNI

Abdug'ofurov Muhammadqodir Abdunosirbek o'g'li
Andijon davlat pedagogika instituti, falsafa doktori (PhD) izlanuvchisi
Mutaxassislik: 07.00.01 — O'zbekiston tarixi

Ilmiy rahbar: **Abdullayeva Nasiba Arabovna**
(PhD) v.b. professor
https://doi.org/10.5281/zenodo.22986660

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng Farg'ona vodiysi — Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlari hududida amalga oshirilgan tarixiy-me'moriy obidalarni saqlash, restavratsiya va rekonstruksiya qilish jarayonlari ilmiy tahlil etiladi. Tadqiqotda madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy-me'yoriy asoslari, mintaqadagi diniy, madaniy va jamoat ahamiyatiga ega yodgorliklarning qayta tiklanish tajribasi hamda ularning zamonaviy turizm salohiyatidagi o'rni ko'rib chiqiladi. Muallif tarixshunoslik va madaniyatshunoslikning kompleks metodlariga tayangan holda, restavratsiya amaliyotidagi autentiklik, qaytaruvchanlik va tarixiy muhitni saqlash mezonlarini asoslaydi hamda tarixiy obidalardan zamonaviy foydalanishning ilmiy-amaliy modelini taklif etadi.

Kalit so'zlar: Farg'ona vodiysi, tarixiy-me'moriy obida, restavratsiya, rekonstruksiya, madaniy meros, mustaqillik yillari, turizm salohiyati, III Renessans, autentiklik.

RESTORATION OF HISTORICAL AND ARCHITECTURAL MONUMENTS OF THE FERGANA VALLEY DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE AND THEIR ROLE IN TOURISM POTENTIAL

Abstract. This article provides a scholarly analysis of the processes of preservation, restoration, and reconstruction of historical and architectural monuments carried out in the Fergana Valley — the Andijan, Namangan, and Fergana regions of Uzbekistan — after the country gained independence. The study examines the legal and regulatory foundations of cultural heritage protection, the practical experience of restoring religious, cultural, and civic monuments in the region, and their role in contemporary tourism development. Drawing on integrated methods of historiography and cultural studies, the author substantiates the criteria of authenticity, reversibility, and preservation of the historical environment in restoration practice, and proposes a scientific-practical model for the contemporary use of historical monuments.

Keywords: Fergana Valley, historical-architectural monument, restoration, reconstruction, cultural heritage, years of independence, tourism potential, Third Renaissance, authenticity.

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ И ИХ РОЛЬ В ТУРИСТИЧЕСКОМ ПОТЕНЦИАЛЕ

Аннотация. В статье представлен научный анализ процессов сохранения, реставрации и реконструкции историко-архитектурных памятников, осуществлённых в Ферганской долине — Андижанской, Наманганской и Ферганской областях Узбекистана — в период после обретения независимости. Рассматриваются нормативно-правовые основы охраны культурного наследия, практический опыт восстановления религиозных, культурных и общественно значимых памятников региона, а также их роль в развитии современного туризма. На основе комплексных методов историографии и культурологии автор обосновывает критерии аутентичности, обратимости и сохранения исторической среды в реставрационной практике и предлагает научно-практическую модель современного использования исторических памятников.

Ключевые слова: Ферганская долина, историко-архитектурный памятник, реставрация, реконструкция, культурное наследие, годы независимости, туристический потенциал, Третий Ренессанс, аутентичность.

Kirish

Tariximiz va madaniy meros — millatning eng buyuk boyligi hisoblanadi. Qadimiy obidalarni asrab-avaylash, ularni ilmiy asosda restavratsiya qilish va kelajak avlodlarga munosib holda yetkazish nafaqat tarixga hurmatning, balki milliy g'ururni mustahkamlashning ham muhim omili sanaladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2025-yil 27-avgustda Toshkent shahrida Yangi Milliy Muzeyning ochilish marosimidagi nutqida bildirilgan ushbu fikr madaniy merosga davlat siyosati darajasidagi munosabatning ifodasidir.

Farg'ona vodiysi — O'zbekistonning qadimiy shaharsozlik va me'morchilik an'analari shakllangan yirik mintaqalaridan biri bo'lib, uning hududida joylashgan Andijon, Namangan va Farg'ona viloyatlari diniy (masjid, madrasa), madaniy (saroy, karvonsaroy, maqbara) va jamoat-ko'ngilochar (bog', xiyobon) xarakteridagi tarixiy-me'moriy obidalarning zichligi va xilma-xilligi jihatidan alohida ahamiyat kasb etadi. Mustaqillik yillarida ushbu obidalarni saqlash, ilmiy asosda restavratsiya qilish va ularni zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy hayotga, xususan, turizm tarmog'iga integratsiyalash borasida izchil ishlar amalga oshirilmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi — mustaqillik davrida Farg'ona vodiysida joylashgan tarixiy-me'moriy obidalarning saqlanish holati, restavratsiya va rekonstruksiya jarayonlarining huquqiy-institutsional asoslarini hamda ularning hududiy turizm rivojiga ta'sirini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi

Farg'ona vodiysining tarixiy-me'moriy merosi bo'yicha bir qator tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular asosan me'morchilik tarixi va arxeologiyaning umumiy masalalariga bag'ishlangan. Xususan, A. Sagdullayev, R. Shohmurodov, B. Ahmedov, M. Ismoilov kabi tadqiqotchilar mintaqa arxeologiyasi va me'morchiligining umumiy jihatlarini yoritgan bo'lsa, Qo'qon xonligi davri me'moriy inshootlari E. Mirzaahmedov va A. Ikromovlarning ishlarida

o'rganilgan. Sh. Qadirovning Marg'ilon shahri obidalariga bag'ishlangan tadqiqotida 1991–2020-yillar mobaynidagi qayta tiklash jarayonlari yoritilgan bo'lsa, B. Talabjonov mintaqadagi rasmiy ro'yxatga olingan arxeologik obyektlarni viloyatlar kesimida tavsiflab bergan. Shunga qaramay, mavjud adabiyotlarda Farg'ona vodiysi ko'lamida obidalarni qayta tiklash jarayonlarini kompleks va tizimli tarzda, ularning turizm salohiyati bilan bog'liqlikda o'rganish masalasi yetarli darajada yoritilmagan, bu esa mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik va qiyosiy tahlil tamoyillariga asoslanilgan bo'lib, arxiv hujjatlari, me'yoriy-huquqiy aktlar, davriy nashrlar hamda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari manba sifatida jalb etilgan. Shuningdek, ICOMOSning Venetsiya xartiyasi va UNESCO Butunjahon merosi bo'yicha operatsion yo'riqnomalarida belgilangan autentiklik, butunlik va qaytaruvchanlik mezonlari tahlil metodologik asos sifatida qo'llanildi. Bu yondashuv obidalarni faqat vizual jihatdan emas, balki ilmiy-tarixiy qatlamga hurmat nuqtayi nazaridan baholash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

Madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy-institutsional asoslari

Mustaqillikning e'lon qilinishi (1991-yil 31-avgust) O'zbekistonda milliy tarixni tiklash va madaniy merosni asrash borasidagi huquqiy mexanizmlarning shakllanishiga asos bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining eski tahriridagi 49-moddasida fuqarolarning tarixiy, ma'naviy va madaniy merosni asrab-avaylash burchi mustahkamlab qo'yilgan bo'lsa, keyinchalik "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi qonun (2019-yil, yangilangan tahrirda) va Prezidentning "Turizm, madaniy meros va sport sohalarida davlat boshqaruvini takomillashtirish"ga doir 2022-yil 18-fevraldagi PF-75-son farmoni ushbu sohadagi institutsional bazani yanada mustahkamladi. 2020–2025-yillar mobaynida madaniy meros boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish, raqamli reyestrlarni joriy etish va restavratsiya loyihalarini ekspertizadan o'tkazish talablari qat'iylashtirildi, bu esa qayta tiklash ishlarining endi epizodik ta'mir emas, balki loyihaoldi tadqiqot, materialshunoslik tahlili va muhofaza rejimini o'z ichiga olgan kompleks jarayon sifatida tashkil etilishiga zamin yaratdi.

Andijon va Namangan viloyatlari obidalarining qayta tiklanishi

Andijon shahrida XX asrdagi qayta qurilishlar hamda zilzila oqibatlari tarixiy qatlamning bir qismini zaiflashtirgan bo'lsa-da, shahar markazida saqlanib qolgan obidalar mustaqillik yillarida selektiv restavratsiya orqali qayta qiymat kasb etdi. Jome masjidi va Bobur bog'i kabi obyektlarning rekonstruksiya qilinishi hamda turistik marshrutlarga kiritilishi hududning turistik jozibadorligini sezilarli darajada oshirdi. Namangan viloyatida esa Mulla Bozor Oxund majmuasi va Afsonalar vodiysi bog'i singari obyektlar bilan bir qatorda jamoat makonlari, xiyobon va maydonlarni rekonstruksiya qilish jarayonlari kuzatildi. Bunda asosiy metodologik muammo — tarixiy obida atrofida haddan tashqari "reprezentativlik" (ortiqcha granitlash, kattalashtirilgan maydonlar) orqali insoniy ko'lamning yo'qolishiga yo'l qo'ymaslikdan iborat bo'lib, bu shaharsozlik madaniyatining muhim mezoni — piyodaga qulay muhitni saqlashni taqozo etadi.

Farg'ona viloyati obidalarining qayta tiklanishi

Farg'ona viloyatida, jumladan Qo'qon va Marg'ilon kabi tarixiy shaharlarda amalga oshirilgan qayta tiklash ishlari qatorida viloyatning o'ziga xos tashrif qog'oziga aylangan Xudoyorxon o'rdasining restavratsiyasi alohida ahamiyatga ega. Qo'qon tajribasida restavratsiya "muzeylashtirish" bilan cheklanmay, xizmat ko'rsatish, ziyorat va mahalla hayotini uyg'unlashtirishga yo'naltirilgan bo'lib, bu tarixiy muhitning uzluksiz "yashashi"ni ta'minlaydi. Marg'ilonda esa shaharsozlik identiteti ko'proq hunarmandchilik (atlas-adras to'qish, ipakchilik) va ziyorat turizmi bilan bog'liq holda rivojlantirilib, diniy-ma'rifiy obidalar bilan bir qatorda hunarmandlar makonlarini tiklash masalasi dolzarblashdi. Bu tajriba shuni ko'rsatadiki, restavratsiya qilingan obida atrofida hunarmandchilik va xizmat ko'rsatish sohasi qayta jonlansa, tarixiy markaz iqtisodiy jihatdan barqaror saqlanadi; aks holda u faqat epizodik tashrif maydoniga aylanib qolish xavfi mavjud.

Tarixiy meros va turizm salohiyati: "III Renessans" konteksti

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ilgari surilgan "Uchinchi Renessans" g'oyasi doirasida tarixiy-me'moriy obidalar endilikda nafaqat o'tmishning moddiy guvohi, balki hududning iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatini oshiruvchi, identitet va xotira siyosatini mustahkamlovchi hamda barqaror turizmni ta'minlovchi resurs sifatida qaralmoqda. Farg'ona vodiysi — Buyuk Ipak yo'li tarmoqlariga tutashgan savdo, hunarmandchilik va diniy-ma'rifiy markazlar tizimini o'zida mujassam etgani bois ziyorat, madaniy, etnografik va ma'rifiy turizm yo'nalishlarini diversifikatsiya qilishda katta imkoniyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tiklangan obidalarning turistik infratuzilma bilan integratsiyasi natijasida hududda klasterlashuv jarayoni yuzaga kelib, xizmat ko'rsatish, hunarmandchilik, transport va savdo tarmoqlarida multiplikativ effekt kuzatilmoqda, bu esa yangi ish o'rinlari yaratish va hududiy byudjet daromadlarini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, UNESCOning Butunjahon merosi operatsion yo'riqnomalarida belgilangan autentiklik va butunlik mezonlari hamda ICOMOSning Venetsiya xartiyasida asoslangan ilmiy-etik me'yorlar O'zbekiston sharoitida ham restavratsiya va turistik foydalanish o'rtasidagi muvozanatni topishning metodologik tayanchi bo'lib xizmat qilmoqda. Amaliyotda kuzatilgan ba'zi kamchiliklar — autentik materiallar o'rniga zamonaviy materiallardan noo'rin foydalanish, tarixiy bezaklarning soddalashtirilishi, vizual koridorlarning buzilishi — shuni ko'rsatadiki, qayta tiklash sifatini baholashda faqat tashqi ko'rinish emas, balki autentiklik darajasi va qaytaruvchanlik tamoyili asosiy mezon bo'lishi lozim.

Xulosa va tavsiyalar

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, mustaqillik yillarida Farg'ona vodiysida amalga oshirilgan tarixiy-me'moriy obidalarni qayta tiklash ishlari huquqiy-institutsional asoslarning izchil takomillashuvi, mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olgan ilmiy yondashuv va turizm infratuzilmasi bilan integratsiya orqali hududiy rivojlanishning strategik yo'nalishiga aylandi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1) tarixiy obyektlarda virtual tur, AR/VR texnologiyalari va audio-gid tizimlarini joriy etish orqali turistik tajribani boyitish;

2) UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda restavratsiya ishlarini ilmiy asosda olib borish va obyektlarni xalqaro turizm xaritalariga kiritish;

3) mavsumiylik muammosini bartaraf etish maqsadida gastro-turizm, hunarmandchilik va etnografik turizm yo'nalishlarini diversifikatsiya qilish;

4) turizm va meros sohasi uchun malakali kadrlar tayyorlash bo'yicha maxsus o'quv dasturlarini tashkil etish;

5) obyektlarga tashrif buyuruvchilar sonini tartibga soluvchi ruxsat tizimini (carrying capacity management) joriy etish hamda Andijon va Namangan viloyatlari uchun yagona destination branding konsepsiyasini ishlab chiqish.

Ushbu tavsiyalarning amalga oshirilishi Farg'ona vodiysi tarixiy-me'moriy merosini saqlash bilan bir qatorda, uning turizm va hududiy rivojlanishdagi o'rnini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston – strategiya. – Toshkent: «O'zbekiston», 2021. – 267 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 18-fevraldagi "Turizm, madaniy meros va sport sohalarida davlat boshqaruvini takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF–75-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida", 2019-yil (yangilangan tahrirlar bilan).
4. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va restavratsiya qilish bo'yicha davlat dasturlari (1998–2020). – Toshkent: Madaniyat vazirligi nashri, 2020. – 120 b.
5. Arxitektura yodgorliklarini ta'mirlash: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik / X.Sh. Po'latov va boshq. – Toshkent: «Ta'lim nashriyoti», «Iqtisod-moliya», 2009. – 240 b.
6. Узбекистон зиёратгохлари ва кадамжолари; Андижон ва Наманган вилоятлари / Б.Эралиев, И.Остонакулов, Н.Абдулахатов. – Тошкент: «Turon Zamin Ziyo», 2014. – 324 б.
7. Kuzikulov U. Qo'qon xonligi tarixi (o'quv-uslubiy qo'llanma). – Namangan nashriyoti, 2014. – 84 b.
8. Yusupov I.Yu., Mirzaaliev E.Yu. Namangan viloyati me'moriy obidalari sirlari. – Namangan nashriyoti, 2008.
9. Рузинов В., Ражабова С., Исмоилов Ю., Косимов А. Наманган вилояти маданий мероси. – Наманган нашриёти, 2013. – 115 б.
10. Soliyeva G. Farg'ona viloyati tarixiy yodgorliklarining aholi ma'naviy hayotidagi o'rni (Marg'ilon misolida) // O'zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi. DOI: 10.5281/zenodo.14838706.
11. Qadirov Sh. Historical and Cultural Monuments and Their Condition in Fergana Region (1991–2020, Margilan) // Farg'ona Davlat Universiteti ilmiy jurnali.
12. Talabjonov B. General Description of Historical and Cultural Heritage Sites in the Fergana Valley: Examples of Archeological Monuments // Farg'ona Davlat Universiteti ilmiy jurnali.
13. O'zbekistondagi madaniy obidalar: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2024. – 162 b.